

SRBIJA I SVET U 2017. GODINI

Uredili:
dr Dušan Proroković
dr Vladimir Trapara

Beograd, 2018.

Izdavač:

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača:

prof. dr Branislav Đorđević,
direktor

Recenzenti:

Momčilo Subotić, naučni savetnik,
Institut za političke studije, Beograd
Slobodan Janković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dragan Đukanović, vanredni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu

Kompjuterska obrada:

Sanja Balović

Lektura

Maja Jovanović

Lektura za engleski jezik:

Maja Nikolić

Štampa:

Artprint media doo, Profesora Grčića 2, 21000 Novi Sad

ISBN 978-86-7067-250-5

Zbornik radova je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti, iz programa osnovnih istraživanja kod Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije” (evidencioni broj 179029)

SADRŽAJ

Dušan Proroković, Vladimir Trapara

UVOD: SRBIJA I SVET U 2017. GODINI

7

I

Regionalni odnosi i pozicija Republike Srbije

Srđan Perišić

SRBIJA I BRISELSKI PROJEKAT ZAPADNI BALKAN

11

Nebojša Vuković

RATOM ČETVRTE GENERACIJE DO VELIKE ALBANIJE

26

Dušan Proroković

REAKTUALIZACIJA KONCEPTA MEĐUMORJA (INTERMARIJUMA)
I POLOŽAJ SRBIJE

51

Milan Subotić, Ivan Dimitrijević

EKSTREMIZAM NA ZAPADNOM BALKANU KAO PREPREKA
PROKLAMOVANOJ POLITICI EU O POMIRENJU
I DOBROSUSEDNIM ODNOSIMA

67

Dragomir Radenković

MANJINSKA POLITIKA KAO JEDNA OD DETERMINANTI MESTA SRBIJE
U REGIONU U 2017. GODINI

89

II

Međunarodna ekonomija i energetska bezbednost

Dejan Miletić, Emina Jeremić – Marković

EKONOMSKO-POLITIČKA POZICIJA SRBIJE U SAVREMENOM SVETU
– GDE SE NALAZIMO I ČEMU TEŽIMO

113

Duško Dimitrijević

SERBIA AND CURRENT TRENDS IN ENERGY SECURITY

126

III

Međunarodni odnosi i spoljna politika Republike Srbije

Srećko Đukić

AKTUELNI POGLED NA SRPSKO-RUSKE ODNOSI:
DOSTIGNUĆA I PERSPEKTIVE

155

Ana Jović-Lazić, Ivona Lađevac

ODNOSI SRBIJE I RUSIJE
– UTICAJ NA MEĐUNARODNI POLOŽAJ NAŠE ZEMLJE

173

Katarina Štrbac, Branislav Milosavljević

NOVINE U ZAJEDNIČKOJ SPOLJNOJ I BEZBEDNOSNOJ POLITICI
EVROPSKE UNIJE I REPUBLIKE SRBIJE

197

Dragan Stanar

ETIČKI IZAZOVI MEĐUNARODNE POLITIKE: MORALNA OGRANIČENJA
SPOLJNE POLITIKE SRBIJE U „PRIRODNOM STANJU“

214

Branko Balj

SRBIJA I EU

230

UVOD: SRBIJA I SVET U 2017. GODINI

Institut za međunarodnu politiku i privredu je 2017. godine proslavio veliki jubilej: sedam decenija postojanja i kontinuiranog rada. Zbornik radova „Srbija i svet u 2017. godini“ publikujemo kao jednu od aktivnosti u okviru obeležavanja sedamdesetogodišnjice rada Instituta.

U ovom zborniku objavljujemo dvanaest radova šesnaest autora (četiri koautorska članka) koji su razvrstani u tri poglavlja. U prvom poglavlju razmatraju se regionalni odnosi na području (zapadnog) Balkana i pozicija Republike Srbije. U ovom delu analizirana su pitanja mesta i uloge Srbije u „briselkom projektu Zapadni Balkan“, reaktuelizacija (geopolitičkog) koncepta Međumorja (Intermarijuma) i kakve će implikacije imati njegova realizacija na spoljnu politiku Srbije, zatim nezaobilazna tema srpsko-albanskih odnosa, kao verovatno ključnih za buduću (de)stabilizaciju regiona u celini, potom sve izraženija pretnja ekstremizma za regionalnu bezbednost i manjinska politika kao jedna od determinanti položaja Srbije u pripadajućem regionu u 2017. godini.

Drugo poglavlje namenjeno je za teme međunarodne ekonomije i energetske bezbednosti i u njemu se analizira ekonomsko-politička pozicija zemlje u savremenom (globalizovanom) svetu, kao i moguće postavljanje Srbije u odnosu na ključne trendove na polju energetske bezbednosti. Jedan rad u ovom poglavlju štampan je na engleskom jeziku, što će verovatno biti od značaja za „međunarodnu publiku“ i dalja istraživanja ovog pitanja.

Treće poglavlje posvećeno je aktuelnom trenutku u međunarodnim odnosima i pitanju spoljnopoličkog pozicioniranja Srbije. U tom kontekstu opisuju se dinamični bilateralni odnosi sa Rusijom, ispituju dosadašnja dostignuća i razmatraju perspektive, kao i promene u spoljnoj i bezbednosnoj politici EU koje se mogu odraziti na ukupni položaj Republike Srbije, a imajući u vidu sve ugovorne obaveze između Beograda i Brisela. Takođe, u ovom poglavlju nalaze se i dva rada koja se više dotiču političke filozofije, nego analize izabranih indikatora stanja u međunarodnim odnosima. Jedan je posvećen etičkim izazovima međunarodne politike, odnosno moralnim ograničenjima spoljne politike Srbije u „prirodnom stanju“, a drugi (nesaglasnosti) vrednosno-političkih obrazaca EU i Srbije, usled čega dolazi do problematizacije međusobnih odnosa. Odlučili smo se da ih objavimo ne samo zbog njihovog kvaliteta, već i zato što su ova pitanja, usled preteranog oslanjanja na „racionalne izbore“ i podređivanje vođenja politike „racionalnim odlukama“, u teoriji međunarodnih odnosa često zaobilažena i nedovoljno razmatrana. Svaka politika, pa tako i spoljna politika jedne države, mora

biti utemeljena na određenim vrednostima, na moralnim obrascima i idejama, te zbog toga mora imati i određena ograničenja. U politici, ipak, nije sve dozvoljeno i ne može se svaka odluka pravdati „racionalnošću“ ili „tekućom korisnošću“.

Svakako, zbog ograničenog prostora i drugih limitirajućih faktora u ovom zborniku nisu obrađene brojne teme na koje se svakako trebalo osvrnuti, a koje su u manjoj ili većoj meri uticale na spoljnopoličko pozicioniranje Republike Srbije u 2017. godini. Međutim, to što nisu obrađene sada znači samo da ćemo njima morati da posvetimo više pažnje prilikom koncipiranja zbornika za 2018. godinu. Namera urednika bila je da se ovim zbornikom napravi svojevrsni „presek stanja“ i sagleda položaj Republike Srbije u složenom sistemu međunarodnih odnosa 2017. godine, ali i da se načini prvi korak u pokušaju obnavljanja Godišnjaka IMPP, antologijskog izdanja, nažalost obustavljenog sredinom osamdesetih godina prošlog veka. Po Godišnjaku je dugo vremena Institut bio jasno prepoznatljiv kako u naučnim krugovima, tako i u široj javnosti ne samo Jugoslavije, već i u inostranstvu. U jednoj kineskoj poslovi se kaže: „I najduži put počinje prvim korakom“. Zbornik „Srbija i svet u 2017. godini“ je, nadamo se, prvi korak u kontinualnom praćenju spoljnopoličkog pozicioniranja Srbije u međunarodnim odnosima, analiziranja izazova, rizika i pretnji iz užeg, regionalnog i šireg, međunarodnog okruženja, kao i razmatranja globalnih trendova koji utiču na postavljanje malih država u međunarodnoj politici.

*Dušan Proroković,
Vladimir Trapara*

I

Regionalni odnosi i pozicija Republike Srbije

REACTIVATION OF THE CONCEPT OF INTERMARIUM (MIĘDZYMORZE) AND THE POSITION OF SERBIA

Abstract: The concept of Intermarium was intensively considered during the first half of the 20th century. First of all by Polish politicians, but also by the institutions of Great Britain and the United States. The objective of connecting the countries between the Baltic, the Adriatic, and the Black Sea should have created a new balance of power in Europe and successfully defended the states in this geographical region from Germany in the west and Russia (the Soviet Union) in the east. Since 2015, we have been presenting the reactivation of this idea through the Three Seas Initiative. Serbia, although geographically belongs to Intermarium, is not part of this new integration, so it is necessary to analyze the overall position and possible implications. The article consists of five parts. The first is the introductory part, and it is a short description of the process of reactivation of the concept from 2015 to 2017. The second part presents the history of the development of the concept in the 20th century. The third part is dedicated to the Three Seas Initiative and the goals that the Central and Eastern European countries gather in the new alliance. The fourth part analyzes the position of Serbia in relation to the Three Seas Initiative, and the fifth is the final conclusions.

Key words: Intermarium, Three Seas Initiative, Central-Eastern Europe, Energy Security, Via Carpathia, Serbia.

EKSTREMIZAM NA ZAPADNOM BALKANU KAO PREPREKA PROKLAMOVANOJ POLITICI EU O POMIRENJU I DOBROSUSEDSKIM ODNOSIMA¹

Milovan R. Subotić²

Ivan R. Dimitrijević³

Apstrakt: Zvanična spoljopolitička orijentacija Srbije podrazumeva nedvosmisleno opredeljenost ka evropskim integracijama i punopravnom članstvu u EU. Najnovija dešavanja koja utiču na agendu evropske budućnosti Srbije i ostalih zemalja Zapadnog Balkana oličena su u prezentovanoj „Strategiji za prijem zemalja Zapadnog Balkana – perspektiva za zemlje regiona“.⁴ Tom prilikom je istaknuta opredeljenost da se se „podrže partneri sa konkretnim inicijativama iz oblasti vladavine prava, bezbednosti i migracija, socijalno-ekonomskog razvoja, povezanosti, digitalne agende i pomirenja i dobrosusedskih odnosa“.⁵ Imajući u vidu da su ekstremističke tendencije imale, i imaju, značajan disolutivni potencijal zapadnobalkanskih društava, ovaj rad će sagledati njihov karakter i uticaj na evropsku perspektivu regiona. Iskustva iz sukoba devedesetih, te uporno opstajanje ekstremizma u novom veku, mnoge teoretičare navodi na zaključak da je Balkan zarobljen u verskim i nacionalnim netrpeljivostima, te da multietničnost i multikonfesionalnost, umesto tačke spajanja, predstavljaju neotklonjivi uzrok sukoba koji su dominantna karakteristika njegove prošlosti, ali i nešto što će se neumitno preneti i na budućnost. Koji su to ekstremizmi koji opterećuju zapadnobalkanska društva danas, da li je ove antagonizme moguće prevazići, te u kojoj meri će nove inicijative Evropske unije tome doprineti, neka su od pitanja na koje će autori u ovom radu pokušati da daju odgovore.

Ključne reči: Verski ekstremizam, etnonacionalizam, Balkan, pomirenje, strategija, Evropska unija.

¹ Pojedini pogledi izneti u članku odražavaju lični stav autora, a ne institucija u kojima su zaposleni.

² Institut za strategijska istraživanja, Beograd, milovan.subotic@mod.gov.rs

³ Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, ivan.dimitrijevic@fb.bg.ac.rs

„Ekstremizam može da cveta samo u okruženju u kom je osnovna socijalna odgovornost države za dobrobit naroda zapostavljena.

Politička diktatura i socijalno beznađe stvaraju očaj koji potpiruje ... ekstremizam.“

Benazir Buto (Hussain, 2008:110)

EKSTREMIZACIJA BALKANSKIH PRILIKA OD DEVEDESETIH DO DANAS

Nasilna faza raspada SFR Jugoslavije završila se devedesetih godina XX veka ostavljajući za sobom brojne žrtve i masovna razaranja. Na dnevni red je došla rekonstrukcija i izgradnja (trajnog) mira, sa proklamovanom intencijom pretvaranja Zapadnog Balkana u stabilan evropski region. Imajući u vidu karakter antagonizama na ovim prostorima, ožiljke koje su sukobi ostavili za sobom, kao i postojeći konfliktni potencijal, nužno je preispitati razloge vidljivo sporog regionalnog progressa, naročito u svetlu prepreka koje ga ograničavaju.

Ekstremizam, kao fenomen koji tek u poslednjoj dekadi XX i svih ovih godina novog veka dolazi na pijedestal važnosti prilikom razumevanja konflikata različitih razmera, nameće se kao jedna od najvažnijih retrogradnih tema na trusnom tlu Zapadnog Balkana. Specifičnosti podneblja su na eklatantan način uslovile eskalaciju ekstremističkih razmišljanja i činjenja. Ekstremizam predstavlja i uzrok i posledicu sukoba, produbljuje nepoverenje unutar i između zajednica, te deluje kao naglašeno destabilizujući faktor regiona. Svojim konfliktnim potencijalom on predstavlja jedan od najznačajnijih izazova za normalizaciju etničkih i konfesionalnih odnosa zemalja Zapadnog Balkana.

Raspad nekadašnje SFR Jugoslavije (1991–2006) pratila je težnja novih postkomunističkih elita da se na njenom tlu oforme nove, monoetničke državne tvorevine (država-nacija).⁶ Ovaj proces je umnogome priveden kraju zahvaljujući konstituisanju četiri uslovno monoetničke države (Slovenije, Hrvatske, Srbije i Makedonije), jedne troetničke (duboko podeljene Bosne i Hercegovine) i jedne

⁴ Evropska komisija na sastanku u Strazburu usvojila je konačan tekst Strategije za prijem Srbije i drugih zemalja Zapadnog Balkana u članstvo EU. Visoka predstavnica EU Federika Mogerini poručila je da 2025. godina nije ciljni datum već realistična perspektiva. Evropski komesar Johaneshan je tom prilikom istakao da će Evropska komisija pružiti pomoć zemljama Zapadnog Balkana u ključnim oblastima, te da je da je reč o istorijskoj šansi za region. Prema: Usvojena Strategija za prijem zemalja Zapadnog Balkana – „perspektiva za zemlje regiona“, RTS, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3029409/ek-o-strategiji-za-prijem-zemalja-zapadnog-balkana.html>, 06/02/2018.

⁵ Ibid.

⁶ Videti: Robert M. Hejden, *Skice za podeljenu kuću: ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Samizdat B92, Beograd, 2003, str. 65–107.

deklarativno građanske (Crne Gore) na postjugoslovenskom tlu.⁷ Bremenito nasleđe oružanih sukoba na postjugoslovenskom prostoru (1991–1999) ostavilo je duboke tragove na međudržavne odnose između novonastalih država u okviru regije, koju je Evropska unija označila kao „Zapadni Balkan“. Zapadnim Balkanom su, naime, označene države nastale na tlu nekadašnje Jugoslavije, izuzimajući Sloveniju (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, nekadašnja Savezna Republika Jugoslavija/državna zajednica Srbija i Crna Gora – danas Republika Srbija i Republika Crna Gora, Makedonija), i Albanija.⁸

Inače, uvođenje termina „Zapadni Balkan“ odvijalo se uporedo sa postepenim razvojem regionalnog pristupa Evropske unije (nakon 1996. godine) prema višegodišnjim sukobima u opterećenoj regiji. U dominantnim sferama javnosti (političkoj, akademskoj, kulturnoj itd.) država koje pripadaju regiji Zapadnog Balkana još uvek dominiraju dva usmerenja u vezi sa daljim razvojem međudržavnih odnosa na ovom prostoru. S jedne strane, postoji orijentacija po kojoj putem utvrđivanja istine, odgovornosti i, posledično, pomirenja treba prevazići loše nasleđe balkanskih sukoba 90-ih godina proteklog veka dok, s druge strane, postoji fatalističko viđenje po kome su sukobi naprosto imanentni Balkanskom poluostrvu i da se oni, gotovo po pravilu, ciklično ponavljaju. Ovo viđenje se zasniva i na potkrepljivanju civilizacijskih(!), verskih, etničkih i drugih razlika između južnoslovenskih, kao i albanskog naroda na Zapadnom Balkanu.⁹ U zavisnosti od toga da li su političke, kulturne ili akademske elite, koje zagovaraju prvo ili drugo viđenje, dominantne, tj. da li uspevaju da svoju orijentaciju nametnu širem sloju stanovništva, kreiraju se kako bilateralni, tako i multilateralni odnosi između država u regionu.¹⁰

⁷ Prema: Dragan Đukanović, *Institucionalni modeli i demokratizacija postjugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007, str. 49–73.

⁸ Opširnije u: Predrag Simić, „Do the Balkans Exist?: Vision of the Future of Southeastern Europe: Perspectives from the Region“, in: Predrag Simić, Gordana Ilić, Zlatko Isaković, Ivan Krastev and Krassen Stanchev (eds.), *The European Union, NATO and their Southeastern European Neighbors*, Institute of International Politics and Economics, Konrad Adenauer Stiftung, Belgrade, 2002, pp. 13–30.

⁹ O poreklu Albanaca postoji više teorija. Albanci plebiscitarno sebe smatraju naslednicima drevnih stanovnika Balkana – Ilira. Ovu teoriju podupire većina albanskih, kao i određen broj stranih naučnika, uključujući i neke srpske naučnike poput Cvijića („Balkansko poluostrvo i Južnoslovenske zemlje“). Drugi naučnici osporavaju ovu teoriju, ističući njihovo indoevropsko poreklo, kao i kod većine drugih evropskih naroda. Prema: Michele Belledi, Estella S. Poloni, Rosa Casalotti, Franco Conterio, Ilia Mikerezi, James Tagliavini and Laurent Excoffier, „Maternal and paternal lineages in Albania and the genetic structure of Indo-European populations“, *European Journal of Human Genetics*, July 2000, Volume 8, Number 7, pp. 480–486.

¹⁰ Katarina Štrbac, Milovan Subotić, Branislav Milosavljević, „Extremist Trends in the Western Balkans and the Republic of Serbia“, *Journal on Law, Economy & Management*, Science Centre Ltd. 2012, pp. 92–97, p. 93.

U državama nastalim nakon raspada SFRJ postoji značajan broj ekstremističkih grupa koje svoj etnički ekstremizam baštine na principima neonacističkih grupa. Kada se posmatraju pojedinačno, ove grupe ostaju na društvenoj margini, jer svaka broji relativno mali broj članova. No, ove činjenice ih ne čine manje opasnim, te ih kao takve ne bi trebalo potcenjivati. U nekim većim gradovima Slovenije (Maribor i Ljubljana), Hrvatske (Zagreb, Osijek, Split, Zadar) i Srbije (Beograd, Novi Sad, Niš) postoje neonacističke grupe koje pripadaju međunarodnom pokretu „Krv i čast“ (Blood And Honour).¹¹

Nešto uticajnije i brojnije su klero-fašističke grupe koje povezuju elemente fašističke ideologije i religioznog fundamentalizma: u Hrvatskoj i hrvatskim delovima Bosne se izdiže „katoličko-ustaški“, a u Srbiji „pravoslavno-fašistički podmladak“. U Bosni i Hercegovini (rezidencijalno), kao i u Raškoj oblasti („Sandžaku“) i Kosovu i Metohiji (reflektivno) postoje naglašene tendencije ka islamističkom fundamentalizmu. Bazu desničarskih ekstremista u Hrvatskoj čine ratni veterani, tzv. navijači i manje šovinističke partije. Oni su povezani sa neonacističkim ekvivalentima – srodnim grupama u Mađarskoj, Nemačkoj i Austriji. U Bosni i Hercegovini su ove strukture podeljene prema nacionalnosti (Srbi, Hrvati i Muslimani/Bošnjaci) i uglavnom se sastoje od tzv. navijača desničarske orijentacije, veterana rata i paravojnih grupa.¹²

Kako su kao ključni uzroci ekstremizma označeni „nedovršena urbanizacija, specifični oblici industrijalizacije, promena etnodemografske strukture društva (naročito u uslovima burnih i nereguliranih migracionih procesa), naglašena sklonost ka tradiciji i istoriji, te nacionalna, identitetska i kulturna marginalnost“¹³, lako se uočava da se najveći broj zemalja Zapadnog Balkana (ako ne i sve) „danas nalaze u skoro egzemplarskim uslovima za jačanje ekstremističkih tendencija“.¹⁴ Stoga, „disolutivni potencijal balkanskih društava, u svetlu potenciranja nacionalnih, etničkih i verskih razlika, predstavlja ozbiljnu pretnju da preuzme primat u odnosu na onaj progresivni, svojstven uređenim zemljama savremenog sveta“.¹⁵

Takođe, značajno je istaći da je po mnogim svojim manifestacijama i konsekvencama koje iz njih proizilaze, a najviše po mogućem stepenu destruktivnosti

¹¹ Petar Atanacković, „Od nacionalizma do neonacizma“, u: *Desni ekstremizam – ultradesničarske i neonacističke grupacije na prostoru bivše SFRJ*, Alternativna kulturna organizacija i Rosa Luxemburg Southeast Europe, Novi Sad, 2012. str. 7.

¹² Ibid.

¹³ Милован Суботић, *Екстремизам под окриљем религије - исламистички екстремизам на примерима БиХ и Р. Србије*, Медија центар Одбрана и Институт за стратегијска истраживања, Београд, стр. 304.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Милован Суботић, „Екстремистичке тенденције у АП Војводини“, *Култура полиса*, посебно издање, Нови Сад, 2018, (171-185), стр. 171.

i uspešnosti destabilizovanja neke političke zajednice, države i regiona, pitanje ekstremizma – *par excellence* političko pitanje, s punim pravom možemo reći da su varijeteti desnog ekstremizma zapravo oni od ključnog značaja za savremeno sagledavanje ovog fenomena u kontekstu zapadnobalkanskih društava sa, u manjoj ili većoj meri izraženim, osobenostima karakterističnim za svoje partikularitete kroz:

- Etnonacionalizam,
- Ekstremizam pod okriljem religije, i
- Kombinovani, tzv. hibridni ekstremizam.

Države Zapadnog Balkana su u uslovima koji su koincidirali sa padom Berlinskog zida i raspadom SFR Jugoslavije, postale „mesto“ gde svi nabrojeni varijeteti ekstremizma „dobro uspevaju“. S tim u vezi, načelno se može izvesti zaključak da je podvrsta ekstremizma koja uključuje kombinovanje prethodno nabrojanih, ujedno i ta koja najbolje oslikava najveći broj antagonizama na prostoru Zapadnog Balkana. Značajan broj naučnih delatnika koji su analizirali prirodu konflikata na Balkanu, na ratove iz devedesetih godina prošlog veka gleda kao na verske sukobe. Drugi pak ističu da je priroda ovih sukoba vokacijski utemeljena na etničkim i etnonacionalističkim razlozima. Uvažavajući komplikovani karakter balkanskog „bureta baruta“ može se reći da je i jedno i drugo stanovište tačno, ali i da je svaki od ovih sukoba imao (i ima) određene različitosti koje idu u prilog tezi da se ovom naročito osetljivom pitanju mora prići isključivo uvažavajući značajnu ulogu religije u gotovo svim sukobima koji su inspirisani etnonacionalističkim idejama i strastima.

Konfliktni potencijal etnonacionalizma

Princip *cuius regio, eius natio*¹⁶ u istočnom delu Evrope je faktički još bio nepoznat u XIX veku. Tek je istorija XX veka zabeležila brz sled preseljenja i progona koji su za cilj imali aspiraciju da se državne granice povuku prema etničko-nacionalnim principima. „Etnonacionalizam je oduvek polazio od utopije da države treba da budu prilagođene etnicitetima/nacijama“.¹⁷ Ovakav pristup doneo je Evropi mnoga razaranja tokom XX veka. Govoreći na temu sukoba u savremenom svetu, Amarta Sen (Amartya Kumar Sen) ističe kako su oni najčešće produkt „identitetskih trvenja na temelju etniciteta, religije, i kulture“, te da se „s odgovarajućim podsticajem, negovana svest o identitetu unutar jedne grupe ljudi može pretvoriti u moćno oružje kako bi se brutalno postupalo s drugom“.¹⁸ Visoko

¹⁶ „Čija zemlja, njegova i nacija.“

¹⁷ Urs Altermatt, *Etnonacionalizam u Evropi*, Svjetionik (prev. Gajo Sekulić), Sarajevo, 1997. str. 52.

¹⁸ Amartya Kumar Sen, *Identitet i nasilje – Iluzija sudbine*, Masmedia, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2007, str. 15.

pozicioniranje etniciteta i njegova interaktivna korelacija za religijom i kulturom učinili su da značajan broj naučnih delatnika, koji se bave fenomenom nacionalizma, smatra da etnonacionalizam ima dosta karakteristika zbog kojih ga je opravdano smatrati nekom vrstom moderne, „sekularne religije“. Tako recimo Džon Hačison (John Hutchison) zaključuje da je nacija postala nešto što bismo mogli nazvati „surogatna religija“,¹⁹ a Entoni Smit (Anthony Smith) ističe da „nacionalizam predstavlja logičan produžetak tradicionalnih religija“.²⁰ Ovu tezu je podupirao još ranije i Lesvel (Harold Lasswell) koji je smatrao kako je etnonacionalizam, kao sekularizovana alternativa religioznim obrascima, idealna zamena za religiju. Berđajev je takođe primećivao kako „fanatizam ima religijske izvore, ali da lako prelazi na nacionalnu i političku sferu“.²¹

Činjenica je da je religiozni identitet u predmodernim vremenima predstavljao osnovni oblik kolektivnog identiteta, tako da transfer prema etnonacionalnom identitetu predstavlja jedno logično ishodište i to prevashodno zbog toga što se nameće kao novi glavni mehanizam socijalne integracije, ali i dezintegracije. Naime, skoro u jednakoj meri u kojoj služi kolektivnoj koheziji, etnonacionalizam zna da bude i uzrok i instrument antagonizama među etnonacionalnim zajednicama. Podela na nas i „one druge“ u središtu je etnonacionalističkog koncepta i šire, etnonacionalističkog pogleda na svet. Dihotomizacija otelotvorena u povlačenju između simboličkih i (ili) realnih granica između nas i „njih“ predstavlja suštinu etnonacionalističke ideologije i kasnije operacionalizacije oličene u delovanju etnonacionalista.

Govoreći o tematskim karakteristikama etnonacionalističke ideologije Kecmanović, između ostalih, ističe sledeće: temu ugroženosti, temu krivca za sve, temu žrtve i žrtvovanja, temu pravog trenutka ili prelomnog časa i, konačno, temu osвете i odmazde.²² I zaista, ukoliko bismo ovaj Kecmanovićev obrazac primenili na etnonacionalističku ideologiju balkanskih društava došli bismo do neverovatnih poklapanja.

Uopšte uzevši, nasilje je glavna snaga koja stoji iza nastajanja i menjanja etničkog ili etnonacionalnog identiteta, bilo u uobičajenijem smislu da potpomaže naciju, ili da tera ljude da promene ili prikriju identitet, što je ređa ali ne i

¹⁹ John Hutchinson, „Introduction: Global perspectives on religion, nationalism and politics“, u: R. Hefner, J. Hutchinson, S. Mels i drugi (ur.), *Religions in Movement: The Local and the Global in Contemporary Faith Traditions*, London, Routledge, 2013, str. 9.

²⁰ Anthony Smith, „Introduction: The formation of nationalist movements“, u: A. D. Smith, *Nationalist Movements*, London, Macmillan, 1976, str. 19.

²¹ Николај Берђајев, „О фанатизму, ортодоксији и истини“, Градина, Ниш, 1992, стр. 6-9, у: Владета Јеротић, *Вера и нација*, Ars libri, Београд, 2004, стр. 185.

²² Prema: Dušan Kecmanović, *Etnonacionalizam*, Izabrana dela; 1-4; tom 2, Clio, Beograd, 2014, str. 134-143.

neuobičajena pojava. Antagonizmi, konflikti, i u konačnom ratovi, često su bili motor izgradnje nacije, a Balkan svakako nije izuzetak. Ukratko, ratovi koji su se vodili u bivšoj Jugoslaviji, i procesi nacionalne homogenizacije koji su ih pratili, bili su pre svega motivisani potrebom da se „stvore prosti i nedvosmisleni identiteti u stanovništvu, te da se izbrišu elementi mešavine, ‘zagađenja’ i bilo kakve neodređenosti koji bi ugrožavali novostvorene nacionalne države“.²³ Stoga se čini da je nasilje prilikom stvaranja novih država, ne samo rezultiralo iz suprotnih i nespojivih identiteta već je, u još većoj meri, bilo sredstvo da se oni proizvedu.

Konfliktni potencijal ekstremizma pod okriljem religije

Otkako se, na velika vrata, religija vratila na pijedestal društvene stvarnosti moglo bi se reći da ona predstavlja i liniju razgraničenja, tj. neku vrstu vododelnice između identiteta velikih grupa, te da kao takva zauzima značajno mesto u etničkoj i nacionalnoj politici mnogih zemalja današnjice. Takođe, i nacionalističke pokrete savremenog sveta, po pravilu, prati određeno religijsko opredeljenje koje izvesno može postati izvoriste ekstremnih verskih osećanja. „Obrnut slučaj, tj. da ekstremni vernici postaju (etno)nacionalisti – ekstremisti, primetno je ređi upravo iz razloga što njih, nedvosmislenim i neraskidivim vezama, već povezuje fanatična vera“.²⁴

Verski antagonizam na prostoru Balkana je svoju kulminaciju, možda i više nego u ostalim delovima Evrope, doživeo u periodu Drugog svetskog rata. Kasnije su pokušaji etničke i državne homogenizacije putem verske integracije uticali i na sasvim osobeno percipiranje tadašnjih dominantnih ideologija Zapada – liberalizma, komunizma i fašizma. Liberalizam koji je baštiniio tradiciju verske tolerancije i odvajanja crkve od države (sekularizaciju), nikada u potpunosti nije uspeo da artikuliše, niti da efikasno sprovede svoje ideale na Balkanu. Pristalice komunizma su, izjašnjavajući se nedvosmisleno kao ateisti, videli u religijama sredstvo kojim vladajuće elite drže u pokornosti svoje stanovništvo, te nisu pokazivali ni najmanje sluha za versku toleranciju. „Protagonisti ekstremne desnice su, pak, svoju šansu videli u podsticanju verskih sukoba što je, s obzirom na nesumnjivo pogodno tlo, neminovno vodilo snaženju klero-fašističkih ideja na Balkanu“.²⁵

Kraj Drugog svetskog rata obeležen je pobedom komunističkih pokreta na velikom delu Balkanskog poluostrva (izuzev Grčke i Turske). Međutim, na najvećem delu Balkana etnički i nacionalni identitet i dalje je ostao fiksiran i „zagrljen“ sa verskim – Srbi, Bugari i Grci su se mahom smatrali pravoslavicima, kao i Makedonci i Crnogorci (koji su u tom periodu prolazili kroz karakterističan proces

²³ Ger Deijings, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XXI vek, Beograd, 2005, str. 54.

²⁴ Милован Суботић, *Екстремизам под окриљем религије – исламистички екстремизам на примерима БУХ и Р. Србије*, op. cit., str. 279.

²⁵ Ibid., str. 31.

nacionalne emancipacije), Slovenci i Hrvati katolicima, Turci, Bošnjaci i najveći deo Albanaca muslimanima.²⁶

Ovakva konstelacija je u posebno težak položaj dovodila pojedince i malobrojne grupe čiji se etnički identitet nije poklapao sa verskim, ili one koji su u sebi spajali više nacionalnih i verskih identiteta. Ipak, prevlast komunističke ideologije sa naglašeno ateističkim karakterom stajao je na putu operativnoj političkoj artikulaciji ovih netrpeljivosti. S druge strane, činjenica je da komunisti nisu uradili gotovo ništa na efikasnoj i održivoj izgradnji tolerantnijeg društva, pokušavajući da udalje sve religije iz javne sfere i često instrumentalizujući verske zajednice radi održanja političkih i ekonomskih monopola. Tako je SFR Jugoslavija kraj osamdesetih dočekala u dobroj meri kao ateizovano ili agnostizovano društvo, ali i istovremeno nastanjeno etnicitetima koji su svoj identitet gradili sa naročito jakim osloncem na versku pripadnost, sa federalnim uređenjem i unutrašnjim granicama koje su grubo presecale etnički izmešano stanovništvo. Stoga su okolnosti ogledane u slabljenju države u drugoj polovini osamdesetih, povećanju zategnutosti među elitama federalnih jedinica i ekonomskom nazadovanju zemlje uzrokovali brz uspon nacionalizma, koji se često ispoljavao kroz instrumentalizaciju verskih sentimentata. Srpske političke elite su poistovećivale svoj nacionalni interes sa prostorom na kojem su bili brojni vernici Srpske pravoslavne crkve, hrvatske su forsirale ideologiju odbrane katoličanstva, a bošnjačke su gradile identitet na osnovu pripadnosti islamskoj verskoj zajednici. Politika netrpeljivosti i nedodirljivih etničkih i verskih identiteta umnogome je doprinela izbijanju građanskog rata i održavanju zablude o njegovoj neizbežnosti.

Ova osobenost poslednjeg rata navela je mnoge teoretičare na zaključak da je Balkan zarobljen u verskim i nacionalnim netrpeljivostima. Išlo se čak dotle da multikonfesionalnost Balkana predstavlja neotklonjivi uzrok sukoba koji su dominantna karakteristika njegove prošlosti i koji će se neumitno preneti u budućnost. Međutim, verski obojeni sukobi na Balkanu nastajali su najčešće eksploatacijom verskih razlika od strane političkih faktora i bili su u funkciji ostvarenja ciljeva velikih sila, ali i novih nacionalnih država. Zajednice vernika i njihovi predvodnici, na taj način našli su se u žarištu sukobljenih političkih i ekonomskih interesa. Mnogi od njih su često i uzimali učešća u ovim borbama i doprinosili netrpeljivosti, budući da su verski velikodostojnici na Balkanu neretko bili i uticajne političke i vojne vođe, poput Jovana Kapistrana u XV veku, Arsenija III Čarnojevića u XVII, vladike Petra II Petrovića Njegoša u XIX, Antona Korošeca i Momčila Đujića u XX veku.²⁷

²⁶ Prema: Vladimir Petrović, *Politika i religija na Balkanu: Od pluralizma do homogenosti; od suživota do asimilacije*, BOŠ, Centar za istraživanje religije, Beograd, 2013.

²⁷ Prema: Vladimir Petrović, navedeno delo.

Međutim, u religijama Balkana i njihovoj izmešanosti ipak nema mesta zaključku o nepromenljivosti ovih sukoba. U mirno vreme, u retkim situacijama političkog ekvilibrijuma, balkanski narodi su pokazivali zavidnu sposobnost prevladavanja verskih razlika i izgradnje multikonfesionalnih zajednica. Ni najjači talasi nasilja nisu uspeli da ostvare u potpunosti željenu versku i etničku homogenost u regionu, a kada su to delimično i uspevali cena u ljudskim životima je bila izuzetno velika.

Uopšte uzevši, kada je reč o religijskoj komponenti ekstremizma lako možemo upasti u zamku kako taj oblik violencije izlazi iz „delokruga“ političkog nasilja. Međutim, uzimajući u obzir karakter zalaganja ekstremnih „vernika“ uočavamo neraskidivu povezanost sa skoro svim komponentama radikalnog desnog ekstremizma poput šovinizma, ksenofobije i homofobije, antiliberalizma, antiamerikanizma, seksizma i slično. Proizilazi da je „ovakav 'hibridni' ekstremizam sa elementima etno i kleronacionalizma, u stvari *par excellence* politički ekstremizam, koji u značajnoj meri utiče na politički identitet i, posledično, na nebezbednost balkanskih društava“.²⁸ Ni Srbija nije ostala pošteđena eskalacije ovog oblika političkog²⁹ nasilja. Ekstremistička verbalna zalaganja, a često i otvoreno nasilje koje desničarske ekstremističke organizacije i pojedinci u Srbiji sprovode, veoma često imaju opravdanje kako se sve to čini zbog uzvišenih pravoslavnih razloga, uz korišćenje poznatih floskula tipa: „Za krst časni i slobodu zlatnu!“, „Sa verom u boga, sloboda ili smrt!“ i slično.³⁰ Pojedini crkveni velikodostojnici ne čine ništa da spreče ovakve pojave. Štaviše, „veliki je broj slučajeva da se u svojim obraćanjima vernicima često koriste nečim za šta se u civilizovanom svetu upotrebljava terminološko određenje – govor mržnje, te na taj način postaju svojevrsni *spiritus movens* klerikalno-desnim ekstremističkim vođama i njihovim sledbenicima“.³¹ U javnom delanju sa karakteristikama šovinizma, ksenofobije i homofobije, antiliberalizma, antiamerikanizma, seksizma i sl., koje često poprima provale otvorenog nasilja, „vojnici ekstremizma“ savremene Srbije često se pozivaju da je njihova „misija“ u saglasju sa pravoslavljem (još češće je u upotrebi „svetosavlje“) i „tradicionalnim“ vrednostima srpskog naroda. Takođe, „dihotomija između krovni institucija vernika koji praktikuju

²⁸ Милован Суботић, „Екстремизам на мапи савремених асиметричних форми угрожавања безбедности“, у: *Идентификовање савремених асиметричних форми угрожавања безбедности*, (у штампима), Институт за стратегијска истраживања, Београд, (стр. 1-99), 2018.

²⁹ Zbog očigledne povezanosti ekstremizma pod okriljem religije sa desničarskim organizacijama, verski fundiran ekstremizam možemo posmatrati kao *par excellence* političko pitanje.

³⁰ Милован Суботић, „Екстремистичке тенденције као препрека у (пре)обликовању политичког идентитета Србије“, *Култура полиса* бр. 21, Нови Сад, 2013, (163-181), стр. 175.

³¹ Ibid.

načela najmlađe monoteističke religije u Srbiji ('Islamske zajednice Srbije' i 'Islamske zajednice u Srbiji'), kao i delovanje radikalnog vabahističkog pokreta, mogu se posmatrati kao primeri ekstremizacije prilika u ime religije.³²

Neke od karakteristika kombinovanog (hibridnog) ekstremizma

I religija i etnonacionalizam služe, između ostalog, integraciji ili većoj kolektivnoj integraciji ljudi. Samo poreklo reči religija (*legare* – vezati, povezivati) ukazuje da je jedna od bitnih funkcija religije da poveže ljude sa određenim vrhunskim principom (Bogom), a takođe i da ih poveže u zajednicu vernika. Dobar deo zaštitne funkcije religije – „zaštita od elementarnih nepogoda, od neprijatelja, od osećaja izolovanosti, od zle sudbine, i slično, potiče pre svega od toga što se veruje da ono što se ljudima događa nije slučajno, nije rezultat onog što se zove slučaj ili zla sudbina“.³³ Osećanje pripadnosti određenoj, jasno definisanoj zajednici kakva je zajednica vernika, i verovanje ljudi da zato što su određene vere dele sudbinu svih onih koji imaju istu veru, uopućuje ih jedne na druge i time povećava njihovu socijalnu integraciju.

Takođe, pripadnost određenoj etnonacionalnoj zajednici povezuje ljude. Povezuje ih (najčešće) isti jezik, ista kultura, ista verovanja, navike, mitovi, kolektivna sećanja. Kao jedan od bazičnih oblika kolektivnog identiteta, etnonacionalni identitet je istovremeno i jedan od osnovnih vidova kolektivne integracije ljudi. Posebnu snagu istim (etno)nacionalnim poreklom uslovljenoj, kolektivnoj integraciji ljudi daje činjenica da je taj oblik povezanosti snažno emocionalno obojen, da u njemu, kao uostalom i u slučaju zajednice ljudi koji dele istu veru – „verovanje preteže nad znanjem, emocije nad razumom“.³⁴

Ljudi nisu ravnodušni prema nedaći ili nedaćama koje pogađaju njihovu (etno)nacionalnu zajednicu. Zato što se identifikovala sa ovom vrstom zajednice, i zato što je njen sastavni deo, većina ljudi lično oseća težinu teških vremena kroz koja prolazi njihov (etno)nacionalni kolektiv. I u dobru i u zlu, „kolektivna i lična sudbina se u velikoj meri izjednačavaju, pa je snaga kolektivne integrisanosti ljudi u (etno)nacionalnu zajednicu neupitna“.³⁵ To uzbuđenje se najpre javlja pod uticajem psihosocijalnih mehanizama koji deluju u zajednici, međutim kad je jednom stvoreno, počinje i samo da deluje kao centripetalni faktor u daljem uobličavanju zajednice. „Kao što je sasvim logično, emocionalno uzbuđenje znatno povećava sugestibilnost svakog njenog pripadnika, smanjuje sposobnost kritičkog mišljenja, itd“.³⁶

³² Ibid.

³³ Dušan Kecmanović, *Etnonacionalizam*, op. cit., str. 286.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Милован, Суботић, Иван, Димитријевић, Фактор гомиле у навијачком насиљу, *Култура полиса*, бр. 29, Нови Сад, 2016, (511-526), str. 520.

Istorijsko iskustvo pokazuje da se latentna napetost između ove dve velike grupe srazmerno lako pretvara u otvoreni antagonizam, pa i u sukob. Tim pre što „pripadnost određenoj veri često uključuje različit pogled na svet, različit stil života, različite navike, različit način ishrane, oblačenja“.³⁷ S druge strane, podela na nas i „one druge“ je u središtu i etnonacionalističkog koncepta i šire, etnonacionalističkog pogleda na svet. Dihotomizacija, povlačenje simboličkih i/ili realnih granica između nas i „njih“ vrlo je važan deo svake etnonacionalističke ideologije i praktičnog delovanja etnonacionalista. Simbiotski procesi proistekli iz interakcije religija – etnos, predstavljaju etnomobilizaciju sa izraženim verskim narativom, „manipulacija idejnim i simboličkim univerzumom etničkog kolektiviteta je primarna odlika etnonacionalista, a njeni protagonisti i nosioci nazivaju se etnonacionalistima“.³⁸

O tome kako religija može da izazove sukob među etnicitetima ili da tom sukobu doprinese, Džonatan Foks (Jonathan Fox) sa Univerziteta Bar Ilan u Izraelu, u radu „Prema dinamičkoj teoriji etnoreligioznog sukoba“,³⁹ daje sledeći odgovor na ovo pitanje. Prvo, religiozni pogled na svet nije samo određena interpretacija stvarnosti; on postaje sastavni deo stvarnosti. Prema tome, bilo kakvo dovođenje u pitanje takvog pogleda na svet dovodi u pitanje svet u kome žive oni koji su ga prihvatili. Često je to više nego dovoljan razlog za sukob sa onima koji osporavaju nas, naše verovanje i naš svet. Drugo, religiozni pogled na svet obično uključuje pravila ponašanja u veoma različitim okolnostima i situacijama. U svetim knjigama, između ostalih, nalaze se i uputstva o tome kako se ophoditi prema inovercima i protivnicima vere. Negde se kaže da ih treba progoniti ognjem i mačem. Takva je poruka, na primer, u obavezi vođenja svetog rata. Negde se poručuje da treba biti tolerantan prema ljudima druge vere, da treba poštovati njihove običaje, kulturu, način života. Teško, međutim, da ima naroda koji za svoje verovanje, a koji narod/etnos nije nekad i negde ratovao, nije nalazio opravdanje u tekstovima svetih knjiga.⁴⁰

Takođe, religija, osim što može da mahom direktno izazove, može i da pospeši sukob koji je već počeo, pri čemu izgovor i razlog sukoba ne mora da ima bilo kakve veze sa religijom. Na primer, religija može da bude uvučena u sukob time što se njene institucije koriste za mobilizaciju stanovništva u cilju postizanja nekih političkih ciljeva. Religija može da se koristi i kao izvor legitimiziranja određenih, svake osude vrednih postupaka. Legitimizirajući uticaj religije ogleda se, između ostalog, u tome što ubica postaje mučenik. „On/a je položio/la život za veru i zbog

³⁷ Dušan Kecmanović, nav. delo, str. 287.

³⁸ Silva Mežnarić, „Nacija i etnos u akciji: Etnonacionalizam i njegove paradigme“, *Migracijske teme*, Zagreb, 5/1989, (113-121), str. 120.

³⁹ Према: Fox, Jonathan, „Toward a dynamic theory of ethno religious conflict“, *Journal of Nations and Nationalism*, 1999, pp. 431-463.

⁴⁰ Ibid.

toga zaslužuje da ga na ovom svetu veli amo (posebna groblja, spomenici, pominjanje njegovog/njenog imena prilikom religioznih, a neretko i državnih proslava, obeležavanja dobijenih i izgubljenih bitaka).⁴¹

I religija i etnonacionalizam obezbeđuju ljudima kolektivni identitet. Religiozni identitet, koji je stariji od (etno)nacionalnog, već vekovima predstavlja značajan, a u nekim istorijskim epohama i najznačajniji kolektivni identitet ljudi. Stoga je etnonacionalni identitet danas dominantan vid kolektivnog identiteta ljudi, i to bez obzira da li se pod pojmom nacionalnog identiteta misli na identitet koji podrazumeva pripadnost određenom etnonacionalnom kolektivu. „Prva vrsta identiteta, kao što je već isticano, bitan je aspekt ili bitan vid identiteta maltene svakog čoveka kada se nalazi u granicama nacionalne države kojoj pripada, a naročito kada ih pre e. Druga vrsta identiteta predstavlja ljude kao individue koje pripadaju sasvim specifičnoj etnonacionalnoj kulturnoj matrici i svemu što ona podrazumeva”.⁴²

Verski identitet u velikom broju slučajeva sastavni je deo etnonacionalnog identiteta. Ova dva identiteta se dopunjuju i pojačavaju; jedan podrazumeva drugi, drugi uključuje prvi. To je, istina, češći slučaj u sredinama u kojima etnonacionalni prevlađuje nad nacionalnim konceptom organizovanja društvenog života, posebno odnosa među ljudima različite (etno)nacionalnosti. „Etnička identifikacija na Balkanu još uvek u velikoj meri počiva na verskoj pripadnosti, što ukazuje na snažno postojanje etno-religijskog identiteta na ovim prostorima”,⁴³ uporedo sa činjenicom da je verska pripadnost posebno moćan princip razlikovanja ljudi različitog etnonacionalnog porekla onda kada su druge razlike među njima male i nevažne. Takođe, „religiozni faktor značajno doprinosi nastajanju etnonacionalističkog pokreta u uslovima kada se manjinsko stanovništvo putem religije razlikuje od dominantne državne kulture/religije”.⁴⁴ Klasičan primer ove tvrdnje predstavlja etnonacionalisti ki karakter etnoseparatizma na Kosovu i Metohiji.

Ukratko rečeno, kada se podudari verska i etnonacionalna pripadnost ljudi, što je i najčešći slučaj kod zapadnobalkanskih društava, onda se ekstremistička matrica oličena u podeli između nas i „njih” značajno pojačava i produbljuje. Time se povećava verovatnoća antagonizovanja između „nas” i „njih”. Istorija čovečanstva obiluje dokazima o tačnosti ove poslednje tvrdnje.

⁴¹ Dušan Kecmanović, nav. delo, str. 288.

⁴² Ibid.

⁴³ Милован Суботић, „Конфликтни потенцијал потиснутог исламистичког екстремизма на Косову и Метохији”, *Политика националне безбедности* 2/2017, Институт за политичке студије, Београд, 2017, (143-157), стр.144.

⁴⁴ Urs Altermatt, *Etnonacionalizam u Evropi*, op. cit., str. 76.

POLITIKA EU PREMA ZAPADNOM BALKANU – IZMEĐU ISKRENE PODR SKE PREVAZILAŽENJU ANTAGONIZAMA I PRAGMATIZMA U TOLERISANJU BALKANSKIH STABILOKRATIJA

Tokom proteklih dvadesetak godina može se uočiti postepen prelazak „Zapadnog Balkana” iz zone oružanih sukoba, prema regiji u kojoj su sve države bar deklarativno orijentisane ka pristupanju Evropskoj uniji. To daje nadu da će zemlje regije u perspektivi biti spremne da prihvate i brojne evropske vrednosti – mir; demokratiju, ljudska i manjinska prava, načelo jednakosti i princip solidarnosti, što bi u značajnoj meri pasiviziralo, umnogome prisutne, ekstremističke tendencije svih zemalja ponaosob, a time i cele regije. Najbolji odgovor narastaju im antagonizmima u regionu nesumnjivo je izvesnost njegovog integrisanja u Evropsku uniju. Međutim, sve više se mogu  uti stavovi da bi prethodnica ulaska Zapadnog Balkana u EU trebala pratiti značajno pomirljiviju i ve u regionalnu integraciju u raznim sferama.

Op tepoznati diskurs EU za prevazilaženje konflikata u regionalnom smislu je insistiranje na prevashodno ekonomskom regionalnom povezivanju posredstvom trgovine, industrije i me ugrani nih projekata. Kao primer dobre prakse regionalne integracije pre stupanja u EU uzima se sporazum CEFTA⁴⁵ (Central European Free Trade Association), koga su 1992. godine osnovale članice Višegradske grupe.⁴⁶ To je multilateralni ugovor o slobodnoj trgovini između srednjeevropskih država koje nisu članice EU, ali su u procesu da to postanu. Tim sporazumom sada su obuhvaćene države Zapadnog Balkana i Moldavija. Na četvrtom samitu Berlinskog procesa, inicijative za regionalnu saradnju na Zapadnom Balkanu, potpisivanjem ugovora u Trstu, u julu 2017. Godine, pokrenuta je inicijativa za stvaranje transportne zajednice koja treba da integriše transportne mreže unutar regiona i poveže ih sa EU. Pokrenuto je i pitanje ekonomske integracije, između ostalog i u okviru Komorskog investicionog foruma Zapadnog Balkana koji okuplja trgovinske komore iz regiona.⁴⁷

⁴⁵ CEFTA je trgovinski sporazum između Albanije, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Moldavije, Srbije, UNMIK-a u ime Kosova i Metohije i Crne Gore. CEFTA-u su osnovali Poljska, tadašnja  ehoslova ka i Mađarska 21. decembra 1992. u Krakovu.

⁴⁶ Višegradska grupa (Višegradska četvorka ili “V4”), udruženje je četiri srednjeevropske države: Mađarske, Poljske, Slovačke i  e ke. Osnovana je za potrebe daljih evropskih integracija, kao i zbog unapređenja međusobne vojne, ekonomske i energetske saradnje. Od samog osnivanja bila poznata i kao Višegradski trougao, jer su udruženje na početku činile tri države, sve dok nije došlo do raspada  ehoslova ke 1993. godine. Grupa je nastala na samitu šefova država ili vlada Mađarske, Poljske i  ehoslova ke u mađarskom gradu Višegradu, 15. februara 1991. godine. Slovačka i  e ska su postale članice nakon raspada  ehoslova ke 1993. godine. Sve četiri države postale su članice Evropske unije 1. maja 2004. godine.

⁴⁷ “Samit lidera zapadnog Balkana 2017. – bolja regionalna saradnja radi približavanja Evropskoj uniji”, European Union, External Action, <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters->

Još nakon samita Berlinskog procesa u Parizu 2016. godine glasno se govorilo o idejama pragmatičnih rešenja koje jačaju međusobne integracije država Zapadnog Balkana, kao o nekoj vrsti predintegrativnog procesa u EU. Pozdravljene su i ideje o ekonomskom regionalnom integrisanju posredstvom trgovine, industrije i međugraničnih projekata. Ima stavova da, ukoliko se ubrza integracija država regiona bez prethodno temeljno sprovedenih reformi, nakon dobijanja članstva, Savet EU i Evropska komisija neće imati adekvatne instrumente kojima će moći korigovati ono što u tim državama nije urađeno na pravi način.⁴⁸

Međutim, postoje značajne razlike u tranziciji i procesu evrointegracija država Višegradske grupe i Zapadnog Balkana. Tu je pre svega reč o suočavanju sa antagonizmima iz prošlosti, narastajućem ekstremizmu i, naročito, nesprenosti zapadobalkanskih društava da se uhvate u koštac sa ovakvom vrstom problema. Prema Nenadu Dimitrijeviću, „ovde je zapravo reč o problemima razorenog političkog društva i dominaciji kolektivističke političke kulture“.⁴⁹ Govoreći o problemima srpskog društva na ovu temu, posebno povodom suočavanja sa prošlošću, on ističe da se reformistička zabluda postpetooktobarske političke elite ogledala u tome da su zapostavili tezu da budućnost Srbije nije moguća bez prevazilaženja prošlosti. Za njega „nisu u pitanju samo ratni zločini počinjeni tokom devedesetih u regionu, već da se ta okrenutost budućnosti mora zasnivati na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom i moralnom prevazilaženju nasleđa“.⁵⁰

Neuspeh regiona u suočavanju sa prošlošću ističe i bivša portparolka Haškog tužilaštva, Florans Artman. Ona smatra da „zbog neuspelog suočavanja s prošlošću i povratka retorike iz devedesetih, političari u miru, u dvehiljaditih, žele da nastave ono što nije bilo završeno u ratu“.⁵¹ Artman odgovornost za ovakav epilog ne vidi isključivo u balkanskim liderima, već nedvosmisleno ističe i manjkavost Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju koja se ogleda u činjenici da „nije uspeo jasno ukazati na fenomen povezanosti propagande i ideologije sa počinjenim zločinima“, što je posledično dovelo do toga da se u regionu „rehabilituje politika koja je bila ostvariva jedino zločinom, dok se žrtve žele izbrisati, kako bi se

homepage/29678/samit-lidera-zapadnog-balkana-2017-%E2%80%93-bolja-regionalna-saradnja-radi-pribli%C5%BEavanja-evropskoj_sr 22/12/2017

⁴⁸ „EU će prvo tražiti ekonomsku integraciju Balkana“, Capital.ba: prvi poslovni portal u Republici Srpskoj, <http://www.capital.ba/eu-ce-prvo-traziti-ekonomsku-integraciju-balkana/15/12/2017>

⁴⁹ Nenad Dimitrijević, „Srbija kao nedovršena država“, Peščanik, <https://pescanik.net/srbija-kao-nedovrsena-drzava/> 31/1/2018

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ „Hartmann za AJB: Političari u miru nastavljaju ono što nisu završili u ratu“, Aljazeera Balkans, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hartmann-za-ajb-politicari-u-miru-nastavljaju-ono-sto-nisu-završili-u-ratu> 31/1/2018

opravdali ciljevi koji je trebalo da se postignu ratom i zločinima“.⁵² Artman smatra da je „nesuočavanje s prošlošću i negiranje ratnih zločina, ustvari, legitimisanje te politike, koja se vodila u prvoj fazi – ratom, te ukazuje na opasnost i od mogućih obnavljanja sukoba, pre svega u Bosni i Hercegovini“.⁵³

Željeni rezultati na polju pomirenja i deekstremizacije regiona mogu da izostanu, ne samo zbog nesuočavanja sa prošlošću, već i zbog pomenutog regionalnog pragmatizma, koji je zasnovan na održavanju konfliktne retorike koja, uz odgovarajuće medijske kampanje, predstavlja odličan marketinški potez u predizbornim kampanjama. Problem uslojava okolnost da se zemlje Zapadnog Balkana nalaze u nekoj vrsti permanentnih predizbornih aktivnosti, koje su od ovdašnjih političkih elita prepoznate kao idealna prilika za etabliranje vlasti putem populizma. U teoriji, „populizam se javlja kao manipulativno pozivanje na narodna uverenja i sentimente i kao takav se koristi kao sredstvo političke mobilizacije za uzdizanje harizmatičkih vođa i pružanje otpora svakom elitizmu“.⁵⁴ Prema istraživanju organizacije *Freedom House – Nations in Transit*, 2016. godine, „Srbija je bila polukonsolidovana demokratija, dok su Kosovo, BiH, Makedonija bili tranzicioni, odnosno hibridni“.⁵⁵ Sve te postjugoslovenske države u ovom su istraživanju ocenjene kao relativno jaka građanska društva, gde su izbori demokratski. Kad je reč o lošim ocenama, sve te države uglavnom ozbiljno pogađaju problem korupcije, odsustvo nezavisnog sudstva, loše upravljanje državom na nacionalnom nivou i problem slobode govora.

Polazeći od već utvrđene zakonitosti da slabe institucije tvore slabu državu, a da proces slabljenja države neminovno utiče na pojavu i uvećanje uticaja nasilnih nedržavnih aktera, ali i obrnuto, korisno je videti kako su Srbija, ali i države u regionu, rangirane na osnovu Indeksa krhkosti (slabosti) države (*Fragile States Index*) koji se formira u odnosu na dvanaest kriterijumima koje je ustanovio Fond za mir (*Fund for Peace*).⁵⁷ Naime, na osnovu procene tih dvanaest kriterijuma Srbija

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Boško Mijatović, Ilija Vujačić, Tanasije Marinković, *Pojmovnik liberalne demokratije*, Službeni glasnik i Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd 2008. str. 134.

⁵⁵ Pojam hibridnost se sve više pominje prilikom povezivanja više karakteristika određene (političke, bezbednosne i sl.) kategorije, naizgled nespojivih, u jednu, sublimirajuću. U ovom slučaju se pod hibridnim ili mešovitim političkim režimima podrazumevaju oni koji istovremeno ispoljavaju elemente demokratije, ali i autoritarizma.

⁵⁶ Prema: Nate Schenkkan, *Nation in Transit: The False Promise of Populism*, Freedom House, 2017.

⁵⁷ Kriterijumi na osnovu kojih Fond za mir procenjuje slabost države su sledeći: (1) demografski pritisci; (2) izbeglice i interno raseljena lica; (3) društveno nezadovoljstvo; (4) odlazak ljudi i odliv mozgova; (5) neujednačen ekonomski razvoj; (6) siromaštvo i ekonomski pad; (7)

se u 2015. godini nalazila na 92. mestu od 187 rangiranih država, i kao takva pripada grupi država čiji je indeks označen kao „upozoravajući“ (Warning). To je uz Bosnu i Hercegovinu i Tursku, najlošiji rezultat među državama Jugoistočne Evrope, a ujedno je najlošiji rang u odnosu na države Evropske unije, čijem članstvu Srbija teži.⁵⁸ Detaljnijom analizom ranga Srbije može se videti da je u pet od ponuđenih dvanaest parametara, ocenjena indeksom većim od šest,⁵⁹ što ukazuje da Srbija u tim oblastima pokazuje slabosti. Kao najlošije vrednovan parametar pozicionirano je „Društveno nezadovoljstvo“ (Group Grievance), koji je vrednovan indeksom 8,1. Ovim parametrom se procenjuje opšte nezadovoljstvo, diskriminacija u društvu, osećaj nemoći, etničko nasilje, nasilje u lokalnim sredinama i sl., dakle parametrom koji ukazuje na naglašen rizik od ekstremizma.⁶⁰

Da su u agendi rizika sa kojima se suočava region prepoznati slabe institucije i autoritarni lideri, što za posledicu ima rast korupcije, organizovanog kriminala, ali i bujanje ekstremizma, svedoči i najnoviji izveštaj odbora za spoljne poslove Doma lordova britanskog parlamenta, pod nazivom „Ujedinjeno Kraljevstvo i budućnost Zapadnog Balkana“, a koji se odnosi na period 2017–2019. godine. U ovom izveštaju se, između ostalog, ističe da „region trpi zbog autokratskog liderstva, slabih demokratskih institucija i ozbiljnih izazova usled organizovanog kriminala i korupcije“,⁶¹ te da je „ova situacija pogoršana neizvesnošću oko pristupanja EU, odlivom mozgova mladih i obrazovanih ljudi i rastom ekstremizma i antidemokratskog nacionalizma“.⁶²

Sve nabrojene manjkavosti demokratije tipične su za već odomaćeni pojam „stabilokratije“ (stabilocracy)⁶³ koji je tokom poslednjih godina ušao u medijske napise i stručne analize, a koji označava fazu urušavanja tranzicionog režima.

legitimnost državne vlasti; (8) javne usluge; (9) ljudska prava i vladavina zakona; (10) bezbednosni aparat; (11) podeljenost elita i (12) spoljne intervencije. Prema: „Fragile States Index 2015“, *The Fund for Peace*, Washington, 2015, p. 17.

⁵⁸ Милош Миленковић, Милован Суботић, „Насилни недржавни актери и позиција Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2017, (55–70), str. 62.

⁵⁹ Indeksna skala se kreće od 1–10, gde ocena 1 predstavlja najbolji, a ocena 10 najlošije vrednovani rezultat.

⁶⁰ Милош Миленковић, Милован Суботић, „Насилни недржавни актери и позиција Србије“, op.cit.

⁶¹ „Zapadni Balkan u opasnosti zbog autokratskih lidera i slabih institucija“, *Istinomer – vesti*, <http://vesti.istinomer.rs/2018/01/11/zapadni-balkan-u-opasnosti-zbog-autokratskih-lidera-i-slabih-institucija/> 19/2/2018

⁶² Ibid.

⁶³ The Economist, „The West backs Balkan autocrats to keep the peace, again“, <https://www.economist.com/news/europe/21724414-some-call-it-stabilitocracy-others-call-it-way-things-have-always-been-west-backs-balkan> 19/2/2018

Stabilokratija slikovito opisuje stanje u državama Zapadnog Balkana,⁶⁴ u kojima su „na čelu lideri autokratskih sklonosti, koji sebe predstavljaju prozapadnim političarima i ‘faktorom stabilnosti’ u regionu“.⁶⁵ U tim društvima „demokratija slabi, zaštitnici demokratije, poput nezavisnih medija i jakih institucija propadaju, a klijentelizam vezuje mnoge građane za elite na vlasti kooperacijom i prinudom“.⁶⁶

U tom slučaju, kao idealno sredstvo populističke mobilizacije za unutrašnju upotrebu, a u svrhu uzdizanja političkih vođa, javlja se etnonacionalizam, uz produkovanje nepoverenja prema drugim etničkim i konfesionalnim zajednicama na Zapadnom Balkanu. Ovome svakako treba pridodati tzv. populizam „prema spolja“⁶⁷ koji ima posebnu retoriku i koji nosioce vlasti preporučuje „faktorima mira i stabilnosti u regionu“, što naročito pogoduje učvršćivanju stabilokratskog sistema upravljanja. Ova okolnost umnogome baca senku na „iskreno i nedvosmisleno“ opredeljenje EU zvaničnika prema jačanju demokratskih institucija poput prava i sloboda građana, promovisanja tolerancije, slobode medija i sl., što bi u velikoj meri doprinelo relaksiranju stalno napetih i tenzičnih odnosa u regionu, te smanjilo nesumnjiv ekstremistički potencijal ovog prostora.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Države Zapadnog Balkana koje se nisu integrisale u EU (Srbija, BiH, Crna Gora, Makedonija, Albanija) našle su se u novim međunarodnim okolnostima, koje trenutno nisu povoljne za pristupanje Evropskoj uniji. Glavni razlog je dugoročna

⁶⁴ U kontekstu zemalja Zapadnog Balkana termin „stabilokratija“ upotrebio je Srđa Pavlović, želeći prevashodno da opiše političke prilike i politički režim u Crnoj Gori, gde ovako manjkavu demokratiju podržavaju zemlje zapadne demokratije. On smatra da je Milo Đukanović, kao ključna politička figura, „stvorio stabilokratiju za koju je karakteristično nameštanje izbora, marginalizacija opozicije i zloupotreba državnih resursa za političku i ličnu korist“. Ovakva politika zapada će, prema Pavloviću, dovesti do „podrivanja vlastitih interesa u regionu, a to, u konačnom, može imati i neželjene efekte produbljivanja nezadovoljstva prema stranim akterima“. Prema: „Montenegro’s ‘stabilitocracy’: The West’s support of Đukanović is damaging the prospects of democratic change“, *The London School of Economics and Political Science*, <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/12/23/montenegros-stabilitocracy-how-the-west-support-of-dukovic-is-damaging-the-prospects-of-democratic-change/#Author12/2/2018>

⁶⁵ BiEPAG, *The Crisis of Democracy in the Western Balkans – Authoritarianism and EU Stabilitocracy. Policy Paper: Balkans in Europe Policy Advisory Group*. March 2017, pp. 7.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ „Ono što lokalne vođe sprovode u svom antidemokratskim ponašanju ne nailazi na osudu sa Zapada. Dovoljno je samo da oni održavaju mir, pa da im se to toleriše.“ Prema: *Ekonomist*: „Stabilokratija recept za nestabilnost“, u: <http://www.novimagazin.rs/vesti/ekonomist-stabilokratija-recept-za-nestabilnost-vucicu-glavni-protivnik-jeremic>, 11/2/2018.

kriza u Uniji (finansijska, ekonomska, izbeglička, politička) i promene granica (Bregzit), što utiče na to da je reč „proširenje“ postala nepopularna, a proces je stavljen u drugi plan, bez obzira na to što su se još Solunskom deklaracijom (2003) države Unije obavezale da će Zapadnom Balkanu pružiti jasnu evropsku perspektivu. Zategnutost odnosa odigrava se i na liniji Brisel – države Višegradske grupe, čiji je samo formalan povod izbeglička kriza i odbijanje azilanata. Posredi je ozbiljna erozija demokratije u Srednjoj Evropi i razvoj nacionalističko-populističkih režima (Mađarska, Poljska, Slovačka). To u pojedinim državama članicama EU dodatno povećava opreznost za primanje u Uniju ostalih istočnoevropskih država.

Većina analiziranih zapadnobalkanskih država su na svojoj teritoriji imale oružani konflikt i uglavnom nisu spremne da se suoče s prošlošću, što prouzrokuje opstajanje ekstremističke retorike. Ukoliko se budu zatvarale oči na populizam koji koristi radikalnu nacionalističku retoriku i potpiruje strasti u regionu, Zapadni Balkan će samo regresirati. Evroskeptična, pa čak i antievropska raspoloženja dodatno mogu biti podstaknuta umorom od tranzicije, razočaranjem, osećajem nedostiznosti ili nepoželjnosti zapadnobalkanskih država u EU. Ukoliko dođe do napuštanja evropske orijentacije, etnonacionalistički orijentisane političke elite bi mogle da se vrate ciljevima iz devedesetih.

Kad je reč o predikciji problema na prostoru Zapadnog Balkana, prvo što pada u oči je da je perspektiva sve osim „ružičaste“. Nesporna je kontaminacija ekstremizmom koja je, uvažavajući regenerišući potencijal ovog oblika političkog nasilja, devedesetih godina prošlog veka ponovo zauzela primat u društvenom miljeu zapadnobalkanskih društava. Međutim, ono što još više zabrinjava je odnos prema ovom fenomenu. Druga dekada novog veka je pokazala da je ekstremistička „hidra“ još uvek vitalna, a da je opštedruštveni diskurs ovdašnjih društava sve, samo ne onaj koji se na odgovarajući način odnosi prema ovom problemu. Složeni odnosi između entitetskih vođstava u nekad centralnoj jugoslovenskoj republici, a sada nikad podeljenijoj postdejtonskoj BiH, i veoma često nesaglasje prilikom rešavanja zamrznutih konflikata na relaciji Sarajevo – Beograd – Zagreb, uz nespornan konfliktni potencijal južne srpske pokrajine i bivše najjužnije jugoslovenske republike – Makedonije, ovaj region s pravom preporučuju nestabilnim i potencijalno nebezbednim.

Stoga, EU ne sme zanemariti region Zapadnog Balkana već mora odlučnije da reaguje na odstupanja od demokratskih normi država regiona. Za pomirenje nisu dovoljni samo pragmatični integrativni regionalni projekti, već se ne sme zanemariti poziv na suočavanje sa prošlošću i odbacivanje etnonacionalističkih politika koje su i dovele do ratnih razaranja. Iako se u potezima zvaničnika EU može primetiti politika dvostrukih standarda, poput tolerisanja balkanskih stabilokratija nauštrb suštinske demokratizacije regiona, mnogo lošiji scenario je onaj po kome bi Zapadni Balkan ostao izvan EU, jer će se u regionu razviti nedemokratski politički režimi i rasplamsati dobro poznati ekstremistički narativi poput onih iz devedesetih, koji u

svojoj prirodi nose sve one rizike od fatalnih posledica koje je ovaj region već pretrpeo. Deklarativno zalaganje za multietičnost i multikonfesionalnost, i isticanje 'bogatstva različitosti', a faktičko tolerisanje nabujalog ekstremizma je sve, samo ne put ka stabilnom demokratskom društvu. Uostalom, „sveža su sećanja na bivšu centralnu jugoslovensku republiku – BiH, koju su mnogi smatrali 'Jugoslavijom u malom', a čija se 'prednost' u različitostima završila u tragičnom ratnom sukobu“.⁶⁸

LITERATURA

- Altermatt, Urs, *Etnonacionalizam u Evropi*, Svjetionik (prev. Gajo Sekulić), Sarajevo, 1997.
- Atanacković, Petar, „Od nacionalizma do neonacizma“, u: *Desni ekstremizam – ultradesničarske i neonacističke grupacije na prostoru bivše SFRJ*, Alternativna kulturna organizacija i Rosa Luxemburg Southeast Europe, Novi sad, 2012.
- Belledi, Michele, Poloni, Estella, Casalotti, Rosa, Conterio, Franco, Mikerezi, Ilia, Tagliavini, James and Excoffier, Laurent, „Maternal and paternal lineages in Albania and the genetic structure of Indo-European populations“. *European Journal of Human Genetics*, July 2000, Volume 8, Number 7, pp. 480-486.
- BiEPAG, „The Crisis of Democracy in the Western Balkans – Authoritarianism and EU Stabilitocracy“, Policy Paper: *Balkans in Europe Policy Advisory Group*. March 2017.
- Берђајев, Николај, *О фанатизму, ортодоксији и истини*, Градина, Ниш, 1992.
- Dejzings, Ger, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XXI vek, Beograd, 2005.
- Dimitrijević, Nenad, „Srbija kao nedovršena država“, *Peščanik*, <https://pescanik.net/srbija-ka-nedovrsena-drzava/> 31/1/2018
- Đukanović, Dragan, *Institucionalni modeli i demokratizacija postjugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007.
- „EU će prvo tražiti ekonomsku integraciju Balkana“, Capital ba: prvi poslovni portal u Republici Srpskoj, <http://www.capital.ba/eu-ce-prvo-traziti-ekonomsku-integraciju-balkana/> 15/12/2017
- Fox, Jonathan, „Toward a Dynamic Theory of Ethno Religious Conflict“, *Journal of Nations and Nationalism*, 1999, pp. 431-463.
- Fragile States Index 2015, *The Fund for Peace*, Washington, 2015.
- „Hartmann za AJB: Političari u miru nastavljaju ono što nisu završili u ratu“, Aljazeera Balkans, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hartmann-za-ajb-politicari-u-miru-nastavljaju-ono-sto-nisu-zavrsili-u-ratu> 31/1/2018

⁶⁸ Милован Суботић, „Екстремистичке тенденције у АП Војводини“, *Култура полиса*, посебно издање, Нови Сад, 2018. (171-185), op. cit., str. 171.

- Hejden, M. Robert, *Skice za podeljenu kuću: ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Samizdat B92, Beograd, 2003.
- Hussain, Yasir, *The Assassination of Benazir Bhutto*, Epitome Books, New Delhi, 2008.
- Hutchinson, John, „Introduction: Global perspectives on religion, nationalism and politics“, u: R. Hefner, J. Hutchinson, S. Mels i drugi (ur.), *Religions in Movement: The Local and the Global in Contemporary Faith Traditions*, London, Routledge, 2013.
- Jerotiћ, Владета, *Вера и нација*, Ars libri, Београд, 2004.
- Kecmanović, Dušan, *Etnonacionalizam*, Izabrana dela; 1–4; tom 2, Clio, Beograd, 2014, str. 134–143.
- Kumar, Sen Amartya, *Identitet i nasilje – Iluzija sudbine*, Masmedia, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2007.
- Mežnarić, Silva, „Nacija i etnos u akciji: etnonacionalizam i njegove paradigme“, *Migracijske teme*, Zagreb, 5/1989, str. 113–121.
- Mijatović, Boško, Vujačić, Ilija, Marinković, Tanasije, *Pojmovnik liberalne demokratije*, Službeni glasnik i Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2008.
- “Montenegro’s ‘stabilitocracy’: The West’s support of Đukanović is damaging the prospects of democratic change“, The London School of Economics and Political Science, [http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/12/23/montenegros-stabilitocracy-how-the-west-support-of-djukanovic-is-damaging-the-prospects-of-democratic-change/#Author 12/2/2018](http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/12/23/montenegros-stabilitocracy-how-the-west-support-of-djukanovic-is-damaging-the-prospects-of-democratic-change/#Author%2012%2F2018)
- Миленковић, Милош, Суботић, Милован, „Насилни недржавни актери и позиција Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2017, str. 55–70.
- Petrović, Vladimir, *Politika i religija na Balkanu: Od pluralizma do homogenosti; od suživota do asimilacije*, BOŠ, Centar za istraživanje religije, Beograd, 2013.
- “Samit lidera zapadnog Balkana 2017 – bolja regionalna saradnja radi približavanja Evropskoj uniji“, European Union, External Action, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29678/samit-lidera-zapadnog-balkana-2017-%E2%80%93-bolja-regionalna-saradnja-radi-pribli%C5%BEavanja-evropskoj_sr_22/12/2017
- Schenkkan, Nate, *Nation in Transit: The False Promise of Populism*, Freedom House, 2017.
- “Stabilokratija recept za nestabilnost“, <http://www.novimagazin.rs/vesti/ekonomist-stabilokratija-recept-za-nestabilnost-vucicu-glavni-protivnik-jeremi>, 11/2/2018.
- Simić, Predrag, „Do the Balkans Exist?: Vision of the Future of Southeastern Europe: Perspectives from the Region“, in: Predrag Simić, Gordana Ilić, Zlatko Isaković,

- Ivan Krastev and Krassen Stanchev (eds.), *The European Union, NATO and their Southeastern European Neighbors*, Institute of International Politics and Economics, Konrad Adenauer Stiftung, Belgrade, 2002, pp. 13–30.
- Smith, Anthony, „Introduction: The formation of nationalist movements“, u: A. D. Smith, *Nationalist Movements*, London, Macmillan, 1976.
- Суботић, Милован, Димитријевић, Иван, Фактор гомиле у навијачком насиљу, *Култура полиса*, бр. 29, Нови Сад, 2016, str. 511–526.
- Суботић, Милован, „Екстремизам на мапи савремених асиметричних форми угрожавања безбедности“, у: Идентификовање савремених асиметричних форми угрожавања безбедности, (у штампи), *Институт за стратегијска истраживања*, Београд, 2018, str. 1–99.
- Суботић, Милован, „Екстремистичке тенденције као препрека у (пре)обликовању политичког идентитета Србије“, *Култура полиса* бр. 21, Нови Сад, 2013, str. 163–181.
- Суботић, Милован, „Екстремистичке тенденције у АП Војводини“, *Култура полиса*, посебно издање, Нови Сад, 2018, str. 171–185.
- Суботић, Милован, „Конфликтни потенцијал потиснутог исламистичког екстремизма на Косову и Метохији“, *Политика националне безбедности* 2/2017, Институт за политичке студије, Београд, 2017, str. 143–157.
- Суботић, Милован, *Екстремизам под окриљем религије – исламистички екстремизам на примерима БиХ и Р. Србије*, Медија центар Одбрана и Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015.
- Štrbac, Katarina, Subotić, Milovan, Milosavljević, Branislav, „Extremist Trends in the Western Balkans and the Republic of Serbia“, *Journal on Law, Economy & Management*, Science Centre Ltd. 2012, pp. 92–97.
- The Economist, „The West backs Balkan autocrats to keep the peace, again“, <https://www.economist.com/news/europe/21724414-some-call-it-stabilitocracy-others-call-it-way-things-have-always-been-west-backs-balkan> 19/2/2018
- “Usvojena Strategija za prijem zemalja Zapadnog Balkana – perspektiva za zemlje regiona“, RTS, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3029409/ek-o-strategiji-za-prijem-zemalja-zapadnog-balkana.html>, 06/02/2018.
- “Zapadni Balkan u opasnosti zbog autokratskih lidera i slabih institucija“, *Istinomer* – vesti, <http://vesti.istinomer.rs/2018/01/11/zapadni-balkan-u-opasnosti-zbog-autokratskih-lidera-i-slabih-institucija/> 19/2/2018

EXTREMISM IN THE WESTERN BALKANS AS AN OBSTACLE TO THE OFFICIAL EU POLICY ON RECONCILIATION AND GOOD NEIGHBOURLY RELATIONS

Abstract: The majority of the analysed Western Balkans states had an armed conflict on their territory, and are mostly unprepared to deal with the past, which causes the survival of extremist rhetoric. If a blind eye is turned to populism which uses radical nationalist rhetoric and encourages passion in the region, the Western Balkans is going to regress. Eurosceptic, and even anti-European sentiments could additionally be encouraged by transition weariness, disappointment, feeling of unattainability or undesirability of the Western Balkans states in the EU. If abandoning of European orientation occurs, ethnic nationalist political elites could return to their goals from the 1990s. When it comes to prediction of the Western Balkans area issues, the first perspective looks all but "bright". The contamination with extremism is undisputable, and it took the lead in the social milieu of the Western Balkans societies in the 1990s with respect to the regenerating potential of this form of political violence. However, what concerns more is the relation towards this phenomenon. The second decade of the new century showed us that the extremist "Hydra" is still vital and that the general social discourse of local societies is all but the one that is appropriately dealing with this issue. Relations between entities in the former central Yugoslav republic, and now extremely divided post-Dayton Bosnia and Herzegovina, are complicated, and disagreements when dealing with frozen conflicts on Sarajevo-Belgrade-Zagreb line of communication are very frequent. All of this, along with the undisputed conflict potential of the southern Serbian province of Kosovo and Metohija, as well as the former most southern Yugoslav republic, the Republic of Macedonia, is justifiably recommending this region as unstable and potentially insecure. That is why the EU must not ignore the Western Balkans region, but it has to react more decisively on deviations from democratic norms in its states. For reconciliation, not only pragmatic regional projects are needed, but it must not neglect the call for dealing with the past and discarding ethnic nationalist politics that brought to war destruction.

Key words: religious extremism, ethnic nationalism, Balkans, reconciliation, strategy, European Union.

CIP - Каталогизација у публикацији
- Народна библиотека Србије, Београд

327(497.11)"2017"(082)

323(497.11)"2017"(082)

SRBIJA i svet u 2017. godini / uredili Dušan Proroković,
Vladimir Trapara. - Beograd : Institut za međunarodnu
politiku i privredu, 2018 (Novi Sad : Artprint media). - 243
str. ; 24 cm

"Institut za međunarodnu politiku i privredu je 2017.
godine proslavio veliki jubilej: sedam decenija postojanja
i kontinuiranog rada. Zbornik radova Srbija i svet u 2017.
godini publikujemo kao jednu od aktivnosti u okviru
obeležavanja sedamdesetogodišnjice rada Instituta." -->
Uvod: Srbija i svet u 2017. godini. - Tiraž 150. - Str. 7-8:
Uvod: Srbija i svet u 2017. godini / Dušan Proroković,
Vladimir Trapara. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-7067-250-5

a) Међународни односи - Србија - 2017 - Зборници b)
Србија - Политичке прилике - 2017 - Зборници
COBISS.SR-ID 264434188